

XORIJIY TILLARNI O'QITISHDA INNOVATSION YONDASHUVLAR NAZARIYANING AMALIYOTGA TATBIQI

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

"UYAT" LEKSIK-SEMANTIK MAYDONINING BADIY MATNLARDA IFODALANISHI VA TARJIMA MUAMMOLARI

Xolmurodova Gulhayo Ne'matovna,
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, tayanch doktoranti
guli15081994@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15184102>

Annotatsiya "Uyat" konsepti turli tillarda turlicha madaniy-aksiologik qiymatlarga ega bo'lganligi sababli, tarjima jarayonida ekvivalentlikni ta'minlash masalasi tilshunoslikning dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi. Tadqiqot natijasida "uyat" leksik-semantik maydonining o'zbek badiiy matnlarida ifodalanish xususiyatlari hamda ushbu birliklarni boshqa tillarga tarjima qilishda qo'llaniladigan lingvistik vositalar va strategiyalar aniqlandi.

Kalit so'zlar: leksik-semantik maydon, "uyat" konsepti, tarjima muammolari, ekvivalentlik, lingvokulturologiya, badiiy matn, pragmatik adaptatsiya.

Zamonaviy tilshunoslikda madaniy konseptlarni o'rganish va ularning turli tillardagi ifodalanishini taqqoslash muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shunday konseptlardan biri "uyat" tushunchasidir. "Uyat" leksik-semantik maydoni turli tillarda turlicha madaniy-aksiologik qiymatlarga ega bo'lib, bu xususiyat tarjima jarayonida muayyan qiyinchiliklar tug'diradi.

"Uyat" leksik-semantik maydoni o'zbek tilida keng qamrovli tizimni tashkil etadi. Bu maydon markazida "uyat", "or", "nomus", "hayo" kabi leksemalar joylashgan bo'lib, periferiyada "isnod", "sharm", "ibo", "andisha", "or-nomus", "uyatchan", "uyalmoq", "uyaltirmoq", "xijolat", "sharmisor" kabi birliklar o'rin oladi. Shuningdek, bu maydon tarkibiga "yuzi qizarmoq", "ko'zlari yerga qaramoq", "boshini egmoq" kabi frazeologik birliklar ham kiradi.

O'zbek tilidagi "uyat" leksik-semantik maydoni birliklarini quyidagi semantik guruhlariga ajratish mumkin:

1. Axloqiy me'yorlarga zid harakatlar natijasida yuzaga keladigan his-tuyg'ular ("uyat", "xijolat", "sharmisorlik");
2. Jamiyat va oila oldidagi mas'uliyat bilan bog'liq tushunchalar ("or", "nomus", "andisha");
3. Insonning ichki axloqiy sifatlari ("hayo", "ibo", "iffat");
4. "Uyat" bilan bog'liq holatlarni ifodalovchi so'zlar ("uyalmoq", "xijolat bo'lmoq", "uyaltirmoq");
5. "Uyat" holatini ifodalovchi frazeologik birliklar ("yer yorilsa, kirib ketgudek bo'lmoq", "yuziga qon yugurmoq").

"Uyat" leksik-semantik maydonining badiiy matnlarda ifodalanishi

XORIJIY TILLARNI O'QITISHDA INNOVATSION YONDASHUVLAR NAZARIYANING AMALIYOTGA TATBIQI

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Badiiy matnlarda "uyat" leksik-semantik maydoni turli stilistik va pragmatik maqsadlarda qo'llaniladi. Masalan, Abdulla Qodiriy "O'tkan kunlar" romanida bu konseptni ifodalash uchun turli vositalardan foydalangan:

"Kumushbibi uyatdan qizarib, yerga qaradi..."

Bu misolda "uyat" konsepti faqat leksik birlik orqali emas, balki mimik harakatlar orqali ham ifodalanayotganini ko'rish mumkin. Shuningdek, O'tkir Hoshimovning "Dunyoning ishlari" qissasida ham "uyat" leksik-semantik maydoniga oid birliklar faol qo'llanilgan:

"Onam yuzimga tarsaki tushirgani yo'q, ammo shunday qaradi-ki, uyatdan yuzimni ko'tarolmay qoldim"

Said Ahmadning "Ufq" trilogiyasida esa "or-nomus" leksemasi milliy qadriyat sifatida tasvir etilgan:

"Tursunboy onasining ko'ziga qarab turolmadi. Ko'z o'ngida ota-onasining ko'z yoshlari, or-nomusi, umidlari poymol bo'lgandek edi..."

Ko'rinadiki, badiiy matnlarda "uyat" leksik-semantik maydoni birliklari ijtimoiy-madaniy qiymatlar tizimini aks ettirish, personajlar ruhiy holatini tasvirlash, sujet rivojida muhim burilishlarni ko'rsatish kabi vazifalarni bajaradi.

"Uyat" leksik-semantik maydoni birliklarini ingliz tiliga tarjima qilish jarayonida quyidagi muammolar yuzaga keladi:

Til tizimidagi farqlar. Masalan, o'zbek tilidagi "uyat", "or", "nomus", "hayo" leksemalari ingliz tiliga tarjima qilinganda "shame", "embarrassment", "honor", "modesty", "dignity" kabi leksemalar bilan ifoda etilishi mumkin, ammo ularning semantik mazmuni to'liq mos kelmaydi.

Madaniy-aksiologik qiymatlar tafovuti. O'zbek madaniyatida "uyat" konsepti ijobiy axloqiy qadriyat sifatida baholanadi va jamiyat uchun muhim hisoblanadi. G'arb madaniyatida esa "shame" (uyat) ko'pincha salbiy konsept sifatida qabul qilinadi.

Pragmatik nomuvofiqlik. Tarjima jarayonida so'zning denotativ ma'nosi saqlanishi mumkin, ammo uning pragmatik qiymati, emotsional-ekspressiv bo'yoqdorligi yo'qolishi mumkin.

Misol uchun, "O'tkan kunlar" romanidagi quyidagi parchani ingliz tiliga tarjima qilishda muammolar yuzaga keladi:

"Otabek Kumushbibining uyat aralash qarashlaridan o'zini yo'qotayozdi"

Bu gapni ingliz tiliga so'zma-so'z tarjima qilganda: *"Otabek almost lost himself from Kumushbibi's glances mixed with shame"*

XORIJIY TILLARNI O'QITISHDA INNOVATSION YONDASHUVLAR NAZARIYANING AMALIYOTGA TATBIQI

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Bu tarjimada "uyat" so'zi "shame" deb berilgan, ammo ingliz tilidagi "shame" so'zi o'zbek tilidagi "uyat" tushunchasini to'liq aks ettira olmaydi. Chunki bu kontekstda "uyat" ijobiy ma'noda kelyapti va qizning hayo, ibo kabi fazilatlarini ifodalash uchun ishlatilmoqda.

Tarjimada pragmatik adaptatsiya usullaridan foydalanish maqsadga muvofiq: *"Otabek was almost overwhelmed by Kumushbibi's modest, shy glances"*

Bu tarjimada "uyat" so'zi "modest, shy" (kamtarona, tortinchoq) birikmasi orqali berilgan, bu esa asl matndagi ma'noni to'liqroq yetkazadi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, "Uyat" leksik-semantik maydoni o'zbek tilida keng qamrovli tizimni tashkil etib, axloqiy-ma'naviy qadriyatlar tizimida markaziy o'rin egallaydi. Badiiy matnlarda "uyat" leksik-semantik maydoni birliklari turli stilistik va pragmatik maqsadlarda qo'llaniladi, jumladan, personajlar ruhiy holatini tasvirlash, ijtimoiy-madaniy qiymatlarni aks ettirish kabi vazifalarni bajaradi. Bundan tashqari, "Uyat" leksik-semantik maydoni birliklarini boshqa tillarga tarjima qilishda til tizimidagi farqlar, madaniy-aksiologik qiymatlar tafovuti, pragmatik nomuvofiqlik kabi muammolar yuzaga keladi. Qolaversa, tarjima jarayonida pragmatik adaptatsiya, kontekstual tarjima, izohli tarjima kabi strategiyalardan foydalanish maqsadga muvofiq.

Kelajakda "uyat" leksik-semantik maydonini boshqa tillardagi ekvivalent maydonlar bilan qiyosiy o'rganish, tarjima nazariyasi va amaliyotida bu konseptning o'rni va ahamiyatini yanada chuqurroq tadqiq etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Abdullayev A. O'zbek tilida ekspressivlikning ifodalanishi. – Toshkent: Fan, 2006.
2. Iskandarova Sh. O'zbek tili leksikasini mazmuniy maydon sifatida o'rganish. – Toshkent: Fan, 2007.
3. Mirtojdiyev M. O'zbek tili semasiologiyasi. – Toshkent: Mumtoz so'z, 2010.
4. Newmark P. A textbook of translation. – New York: Prentice Hall, 1988.
5. Safarov Sh. Pragmalingvistika. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2008.
6. Wierzbicka A. Emotions across languages and cultures: Diversity and universals. – Cambridge: Cambridge University Press, 1999.